

(далі - ДАРО). Ф.100. – Оп.1. – Спр.23. – Арк.11; 23. ДАРО. -Ф.100. –Оп.1. –Спр.260.– Арк.44; 24. ДАРО. - Ф.100. –Оп.1. – Спр.398. – Арк.101; 25. ДАРО. - Ф.300.– Оп.1. – Спр.36.– Арк.30; 26. ДАРО.- Ф.300.– Оп.1. – Спр.36.– Арк.30; 27. ДАРО.- Ф.300. –Оп.1. –Спр.69. – Арк..1; 28.ДАРО.Ф.300.-Оп.1-Спр.66.- Арк.55.

А.В. Денисюк

ТРУДОВИЙ РЕСУРС СИБІРУ В КІНЦІ 20-Х РР. ХХ СТ.

Трудові ресурси – явище, яке є основою складовою будь-якої економіки нашого світу. Період кінця 20-х років ХХ ст. цікавий саме тим, що як раз в цей час відбувався перехід від непу до іншого економічного підходу – масової колективізації. Для Сибіру цього періоду ще характерним є той чинник, що саме в кінці 20-х ще відбувалося масове переселення людей на вільні землі цього регіону, але вже розпочиналося насильницьке перевезення людських мас для обжиття краю. Якщо уважно придивитися до цієї проблеми, то виникають сумніви з приводу того, що в Сибіру дійсно настільки не вистачало робочих рук, щоб силоміць вивозити людей з інших регіонів для планового освоєння краю.

Питання кількісного та якісного складу працівників цього регіону цікавило фахівців того часу, цікавим воно є і для істориків. В радянській історіографії підхід до цієї проблеми був зумовлений ідеологічним підходом, хоча можна знайти праці, в яких є достатньо інформації про справжнє становище у регіоні. Так, можна згадати праці таких істориків як Московський А.С., Гушин Н.Я., Боженко Л.И., які вивчали історію промисловості та сільського господарства Сибіру саме цього періоду, хоча підняте питання в їх працях спеціально не розглядається. Щодо сучасних істориків, то на даному етапі питання трудового ресурсу Сибіру кінця 20-х років ХХ ст. абсолютно не висвітлене, що й зумовлює актуальність цієї проблеми.

Для Сибіру роки першої п'ятирічки можна охарактеризувати швидкими темпами зростання чисельності робочого класу, що пов'язане з швидким розвитком промисловості та будівництва. Кількість робітників та службовців цього регіону зростала майже вдвічі швидше, ніж в цілому по країні. Чисельність робітників та службовців, зайнятих у народному господарстві, збільшилася у Західному Сибіру з 277,6 тис. у 1928 р. до 1022,8 тис. в 1932 р., тобто зросла майже в 4 рази, а в цілому по країні – тільки подвоїлася (11 599 тис. у 1928 р. та 22804,3 тис. у 1932)¹.

Економіка Сибіру означеного періоду характеризувалася тим, що в ній склалася диспропорція між промисловістю та сільським господарством. Наприклад у західносибірському регіоні у 1928 р. у валовій продукції народного господарства на долю промисловості припадало 17,3%, а сільського господарства – 82,7%.

Сибір, в силу своєрідності сільськогосподарського виробництва (коротке літо, багатоземелля, далекоземелля тощо), була одним з основних споживачів вироблених у країні сільськогосподарських машин та реманенту. На цей час на долю Сибіру припадало приблизно третина продажу всіх сільськогосподарських машин та знарядь країни, на місці ж вироблялося лише 2% цієї техніки. На її перевезення витрачалися величезні суми. Тільки на перевезення плугів щороку витрачалось більше мільйона карбованців. Тому розвиток тяжкої промисловості був життєво необхідним².

Розмах промислового будівництва висунув на одне з важливіших місць проблему кадрів. Потрібно було залучити на промислові об'єкти десятки тисяч нових робітників та службовців, яких планувалося набрати в основному з сільської місцевості, дати їм необхідні знання. За 1928 – 1932 рр. загальна чисельність робітників та службовців краю збільшилася майже в 4 рази.

Особливо високі темпи зростання чисельності робітників та службовців існували на будівництві. Розростання нового будівництва вимагало тисячі нових рук – каменярів, будівничих, слюсарів та інших будівельних спеціальностей. Загальна кількість робітників та службовців, зайнятих на будівництвах Західного Сибіру, збільшилася з 17 тис. у 1928 р. до 203,1 тис. в 1928, тобто майже в 12 раз³. У важкій промисловості кількість робітників збільшилося майже в 3,5 рази. Фактично заново було створено кадри робітників чорної металургії, машинобудування тощо.

Кількість робітників невпинно зростала, на виробництво прийшли тисячі нових молодих робітників, в основному з села. За даними профспілкового перепису 1932 – 1933 рр. майже три чверті всіх робітників прийшли на виробництво в роки першої п'ятирічки. Прошарок кадрових робітників в Сибіру був вдвічі менший, ніж в цілому по країні. Робітничий прошарок був молодим не тільки за стажем, а й за віком – середній вік працівників був приблизно 27-30 р., для підвищення їх кваліфікації створювалися школи, мережі різних курсів тощо⁴.

Відродження й налагодження роботи промисловості сприяло зростанню заробітної плати робітників. У гірничодобувній промисловості Сибіру заробітна плата робітника у 1922/23 р. склала 50,2%, у 1924/25 р. 65,8%, а в 195/26 р. – 75,3% до рівня 1913 р.

В цілому по Сибіру щомісячна зарплата фабрично-заводських робітників на 1925\26р. складала 29,1 умовних товарних карбованців. За 1926-1929 рр. середньомісячна зарплатня в середньому зросла на 29%⁵.

Незважаючи на такі темпи розвитку виробництва, переважну більшість сибірського населення складали селяни. Згідно демографічного перепису 1926 р., сільське населення сибірського краю нараховувало 7 млн. 556 тис. чоловік (87% від всього населення краю), з них селян-землеробів (разом з членами сімей) та наймитів, які працювали у їхніх господарствах, - 6729,7 тис. чоловік, або 89,06% від всього населення села. Окрім того, до зайнятих у інших галузях сільського господарства відносилось 13,7 тис. чол. (1,7%), ремісники та члени їх родин нараховували 142, 6 тис (1,9%), службовці та члени їх родин – 136,5 тис. (1,8%), робітники промислових, сільськогосподарських та інших підприємств та члени їх сімей – 240,5 тис. чол. (3,8% населення села)⁶.

Ці середні дані про забезпеченість селянських господарств Сибіру основними засобами виробництва говорять про те, що в Сибіру селяни жили в цілому заможніше, ніж селяни Центральної Росії (В.І. Ленін взагалі характеризував селян Сибіру як самих ситих селян)⁷.

Під час заготівельної компанії 1921-1922 рр. Сибір надала країні 40 млн. т. хлібофуражу (27% всього заготованого в РРФСР хліба). Рівень відчислень по заготівлях по Сибіру був високий, досягаючи 22-30% від валового збору (по країні 12-16%). У документах того часу неодноразово згадуються занадто тяжкі мови податкові зобов'язання як одна з причин затяжної кризи сільського господарства.

Відновлення господарства краю стало можливим вже за умов непу. В умовах порівняно вільного господарювання та товарообороту відбувся відносно швидкий підйом селянського господарства. Темпи відновлення виробництва по Сибіру були вищими за середні показники по країні. Це означене багатьма факторами. По-перше, сибірський селянин був набагато краще забезпечений землею, ніж селянин європейських районів Росії. За даними гніздового перепису 1927 р., у Сибірському краї на одне селянське господарство припадало 122 га орної землі, 5,1 га посіву та 3,1 га сінокошу, а в середньому по країні – відповідно 6,1, 3,0 та 1,2 га⁸.

Також в середньому по Сибіру господарства мали по 1,96 голів робочої худоби, 2,05 голів корів, з усього числа селянських господарств орним інвентарем було забезпечено 66,8% господарств, 26,1% господарств мали удосконалені знаряддя і машини, 6,5% мали кінні молотарки⁹.

Хоча слід сказати, що у сибірському селі напередодні колективізації була і велика кількість господарств, які не мали необхідної кількості землі та знарядь, необхідних для ведення господарства. В 1927 р. в Сибіру нараховувалось 6,5% господарств, які не мали свого посіву, 10,2% не мали своїх коней, 6,6% – корів, а майже 24% не мали орного реманенту. До цих господарств слід додати ще господарства з дрібними земельними ділянками, які мали 1-2 голови робочої худоби та примітивний реманент. Всього господарств, які можна віднести до бідняцьких, нараховувалося в Сибіру в 1927 р. майже 32-34% від всієї кількості селянських господарств¹⁰.

Ця третина господарств володіла приблизно 11,9% всіх засобів сільськогосподарського виробництва і, відповідно, не могла вести самостійне виробництво, яке б забезпечувало прожитковий мінімум. На одне таке господарство Сибіру припадало в середньому 1,5 десятини посіву, 1,2 десятини сінокошу, 0,5 голів робочої худоби, 0,8 корів. Тобто десь 65% господарств не мали робочої худоби, половина не мала корови, а складні сільськогосподарські машини мало тільки 3% всіх бідняцьких господарств. Близько 63% таких господарств мали орендувати засоби виробництва. Серед пролетарських та напівпролетарських груп села більше як 53% господарств орендували землю з наймом засобів виробництва, та більше двох третин господарств здавали до найму робочу силу. Сільськогосподарський пролетаріат в Сибіру був відносно багаточисельним – 9,9% всього сільського населення¹¹.

Взагалі, у сибірському селі широко використовувалася наймана праця. Відсоток селянських господарств, які наймали робітників, в сибірському краї в 1927 р. вище в 1,8 рази ніж в РРФСР, та в 1,3 рази, ніж на Північному Кавказі. Основним постачальником робочої сили була сільська біднота, на долю якої припадало 79,2% всієї найманої робочої сили (68,4 – пролетарські маси, 10,8% - бідняки). Бідний селянин, який не мав коней та необхідного реманенту, здавши землю в оренду, мав іти або на якісь промисли, або найматися до багатого сусіда. У заможних господарствах найом робочої сили носив суто підприємницький характер¹².

Наймити знаходилися на крайній межі бідності, їх господарства були, як правило, малосімейними. Серед робітників, які наймалися у господарства, 45,3% були одинаки. Якщо наймит і мав власне господарство, то мізерне. В 1927 р. у 53,6% строкових робітників, які наймалися до більш заможних господарств, не було взагалі земельного наділу, 58,5% робітників на мали власного сільськогосподарського реманенту. На 1927 р. у Сибіру офіційно нараховувалося 174,5 тис. строкових робітників, з них 123,7 тис. у одноосібних наймачів та 50,8 тис. в сільських спільнотах та у груп наймачів (в основному пастухи). Окрім того малося ще 177,2 тис. поденних робітників. В загальному в сибірському селі було приблизно 350 тис. найманих працівників, без урахування робітників радгоспів та державних підприємств¹³.

Не менш показним є той факт, що у Сибіру не створювалися комітети бідноти, прошарок сільської бідноти тут був занадто тонким, хоча влада це пояснювала, в першу чергу, тим, що комбіді могли б посилити й без того гостру проблему розшарування між старожилами та новоселами¹⁴.

Тут треба окремо зупинитись на такому питанні, як різниця між старожилами та новоприбулими. Ще з XIX ст. відзначався консерватизм сибіряків-старожиливі, їх негативне ставлення до культурних та виробничих нововведень. Так само відзначалася специфіка суспільної свідомості цієї групи населення, зокрема її незалежність та волелюбство. Тамашні селяни вважалися набагато самостійнішими за російських можливо через те, що цей регіон не так відчув ярмо кріпосного права, люди не звикли працювати «з-під палиці». В перші роки радянської влади вияви невдоволення в сибірському селі відбувалися досить часто¹⁵.

При цьому всьому дуже гостро стояла проблема землевлаштування. В 1927 р. у краї нараховувалося до 5,5 млн. га заселених земель (майже 10% зручної сільськогосподарської.) Належало ще упорядкувати ще майже 56 млн. га площі¹⁶.

Проблема земле влаштування у Сибіру ускладнювалася розпочатим у 1927 р. плановим переселенням. У РРФСР, на Україні та в Білорусії мало місце сильне аграрне перенаселення, потрібні були нові земельні фонди, для чого було взято вільні землі Сибіру. Для переселення було відкрито 61 район Омського, Тарського, Славгородського, Барабинського, Барнаульського, Томського та Кузнецького округів. В середньому тільки в Томській округ, наприклад, за рік мало прибувати до 100 тисяч селян. Зрозумілі труднощі, пов'язані з влаштуванням на нових місцях кількох сот тисяч чоловік, поглиблювалися позаплановим переселенням. За 1927 – 1928 рр. до Сибіру прибуло на 120 тис. чоловік більше, ніж планувалося, в 1929 р. – на 137 тис. чоловік. У цей період в деякі села та західного Сибіру переселенці прибували майже щоденно. Серед новоприбулих переважали малозабезпечені, наприклад в Томському окрузі середній відсоток бідноти на 100 тис. в рік складав до 60%, тобто з'явилися „вільні руки” – кадри, працю яких можна було використовувати у господарстві.

В результаті переселення кількість неприписаного населення в краї збільшилося до 350 тис. чоловік¹⁷.

Переселенці справляли на розвиток виробництва значний вплив. За приблизними підрахунками продовж 20-х років до Сибіру переселилося не менше 900 тис. чол. за відрахування тих, хто повернувся, більшість з них осіло в сільському господарстві. Серед переселенців, в порівнянні зі старожилами, був вищим відсоток працеспроможних та молодих осіб. Якщо повернутись до факту, що більшість прибулих потребували працевлаштування (див. вище), то промисловість і господарство отримували багато перспективних і молодих працівників. Внаслідок цього, а також через традиційну багаточисельність сибірської родини у Сибіру був порівняно високий рівень природного приросту населення. У 1929 р., у порівнянні з довоєнним періодом, кількість населення збільшилася на 36,7%, а в країні на 11,2%. Частка краю у загальній кількості населення країни збільшилася з 5,2 до 6,4%¹⁸.

Цікавим є і той факт, що у дослідників немає єдиної концепції про міру розвитку капіталістичних відносин у дорадянському сибірському селі.

На рівень життя населення негативний вплив мало безробіття. На 1 жовтня 1925 р. число безробітних досягло 42,7 тис. чоловік, а на 1 жовтня 1927 р. збільшилося до 65,5 тис. чоловік й склало приблизно 20% загальної кількості працюючих. Серед безробітних більш половини складали службовці, торгівельні працівники, чорноробочі, а приблизно п'яту частину – робітники індустріальних професій.

В Сибіру тільки за 1925/26 – 1926/27 рр. органами соціального страхування було видано щомісячну допомогу у загальному розмірі 2355 тис. карб., а по лінії профспілок за 1926/27 майже 300 тис. карб. Крім того, надавалася допомога у формі прилучення безробітних до суспільних робіт. На це виділялися значні кошти¹⁹.

На кінець двадцятих років заробітна платня робітників кам'яновугільної, металургійної, машинобудівної промисловості була нижча, ніж у робітників легкої промисловості. Середньомісячна зарплатня, наприклад, робітників вугільної промисловості Західного Сибіру в 1930 р. складала 54,7 карб., а робітників шкіряної промисловості 65,5 карб., керамічної – 68,6 карб. тощо.

Іншим недоліком була зрівнялівка в оплаті праці. Ці недоліки в організації оплати праці були однією з причин великого плину працівників, особливо у ключових галузях промисловості, а також не давали стимулу до підвищення кваліфікації, освоєння нових технічних досягнень²⁰.

На розвиток краю великий вплив справив розвиток його промисловості, зокрема розвиток кам'яновугільної промисловості Кузнецького вугільного басейну та металургії Уралу.

Швидке зростання міст та нових промислових районів у зв'язку з індустріалізацією країни викликало збільшення попиту на хліб та інші продукти харчування. Особливо швидко цей попит почав зростати з початку першої п'ятирічки. Одночасно з цим посилення розвитку технічних культур, необхідне для забезпечення промисловості власною сировиною, вимагало збільшення постачання хлібом сільського населення районів технічних культур. На той час сільськогосподарське виробництво відставало від потреб країни, на початку першої п'ятирічки стала відчутною і нестача промислових товарів першої необхідності.

Завдяки всьому цьому у 1929 р. було введено карткову систему розподілу продуктів харчування, а пізніше і промтоварів²¹. Тобто регіон не міг забезпечити наявну кількість людей, які там жили і працювали.

Отже, як ми можемо бачити, на кінець 20-х років ХХ ст. у Сибіру була велика кількість вільних рук для промислового та сільськогосподарського освоєння та підйому краю, але при цьому не вистачало умов для застосування цього ресурсу. Проте проблема кадрів сибірського господарства того часу – проблема достатньо складна та заплутана. Однією з нерозкритих проблем залишається питання реальних, не офіційних цифр, що пов'язано з нелегальними переселенцями та прикрашеними даними стану економіки того часу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Московський А.С. Рабочий класс Западной Сибири в годы первой пятилетки. – Новосибирск, 1964. – С. 33;
2. История индустриализации Западной Сибири (1926 – 1941 гг.): Документы и материалы. – Новосибирск, 1967. – С.13;
3. Московський А.С. Рабочий класс Западной Сибири в годы первой пятилетки. – Новосибирск, 1964. – С. 33;
4. История индустриализации Западной Сибири (1926 – 1941 гг.): Документы и материалы. – Новосибирск, 1967. – С. 22;
5. Московский А.С. Рост материального благосостояния рабочих Сибири в период строительства социализма // Вопросы истории социально-экономической и культурной жизни Сибири и Дальнего Востока. – Вып. II, - Новосибирск, 1968, - С. 166;
6. Гуцин Н.Я. «Раскулачивание» в Сибири (1928-1934 гг.): методы, этапы, социально-экономические и демографические последствия. – Новосибирск, 1996. – С. 23;
7. Боженко Л.И. Соотношение классовых сил в сибирской деревне накануне коллективизации // Вопросы истории Сибири. Вып. 4. - Томск, 1969. – С. 238;
8. Гуцин Н.Я. «Раскулачивание» в Сибири (1928-1934 гг.): методы, этапы, социально-экономические и демографические последствия. – Новосибирск, 1996. – С. 21;
9. Боженко Л.И. Сотношение классовых сил в сибирской деревне накануне коллективизации // Вопросы истории Сибири. – Выпуск 4. – Томск, 1969. – С. 238;
10. Там само. – С. 240;
11. Там само. – С. 246;
12. История коллективизации сельского хозяйства Восточной Сибири. Сборник. – Иркутск, 1979. – С. 25;
13. Гуцин Н.Я. «Раскулачивание» в Сибири (1928-1934 гг.): методы, этапы, социально-экономические и демографические последствия. – Новосибирск, 1996. – С. 29-31;
14. Кузнецов И.С. О некоторых особенностях политического сознания сибирского крестьянства 20-х годов // Проблемы истории Сибири: общее и особенное. Бахрушинские чтения. 1990 г. – Новосибирск, 1990. – С. 78;
15. Щагин Э.М. Некоторые вопросы истории крестьянства Сибири в первые годы советской власти // Проблемы истории советского общества Сибири. – Новосибирск, 1970. – С. 113;
16. Осокина В.Я. Землеустройство в сибирской деревне (1927-1929) // Проблемы истории советского общества Сибири. – Новосибирск, 1970. – С. 214;
17. Осокина В. Я. Социально-экономические отношения в западносибирской деревне накануне сплошной коллективизации (1927-1929 гг.) // Вопросы истории Сибири. - Вып. 3. – Томск, 1967. – С. 275;
18. Гуцин Н.Я. «Раскулачивание» в Сибири (1928-1934 гг.): методы, этапы, социально-экономические и демографические последствия. – Новосибирск, 1996. – С. 21;
19. Московский А.С. Рост материального благосостояния рабочих Сибири в период строительства социализма // Вопросы истории социально-экономической и культурной жизни Сибири и Дальнего Востока. Вып. II. – Новосибирск, 1968. – С. 176;
20. Там само. – С. 182;
21. Московский А.С. Рост материального благосостояния рабочих Сибири в период строительства социализма // Вопросы истории социально-экономической и культурной жизни Сибири и Дальнего Востока. – Вып. II. – Новосибирск, 1968. – С. 185.